

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 5 • sayı / issue: 10 • aralık / december 2018 • 463-475

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.506148

BİZANS TOPRAKLARINDA BİR MÜCAHİT: ABDÜLVEHHÂB GAZİ

A Muslim Fighter in the Byzantine Territories: Abdülvehhab Ghazi

Mücahit YÜKSEL

Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı

Lecturer Dr., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology

Department of Arabic Language and Literature

Konya, Turkey

myksl_42@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-2958-7813>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27.06.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 17.09.2018

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2018

Atıf / Cite as: Yüksel, Mücahit. "Bizans Topraklarında Bir Mücahit: Abdülvehhâb Gazi". *Mütefekkir* 5/10 (Aralık 2018): 463-475. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.506148>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

Copyright © CC BY-NC-ND Published by Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi - Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences, Aksaray, 68100 Turkey.

BİZANS TOPRAKLARINDA BİR MÜCAHİT: ABDÜLVEHHÂB GAZİ

Mücahit YÜKSEL

Öz

Abdülvehhâb b. Buht (ö. 113/732) ya da meşhur adıyla Abdülvehhâb Gazi, hayatını hem ilmî çalışmalarla hem de cihat ile geçirmiş bir şahsiyettir. Anlatılanlara göre, Battal Gazi (ö. 113/732), Ahmet Turan Gazi (ö. 113/732) ve Abdülvehhâb Gazi Anadolu topraklarının İslâmlaşması için mücadele etmişlerdir. Battal Gazi ile birlikte Rûm topraklarına yapılan gazvelere katılmış ve 113/732 senesinde şehit olmuştur. Anlatıldığına göre 732 yılında Emevî komutanı Mesleme b. Abdülmelik (ö. 121/739), büyük bir ordu ile Bolvadin'e gelir ve burada Akrenon (Afyon) kalesini kuşatır. Rumlara karşı verilen mücadelelerde Abdülvehhâb Gazi'nin kahramanlıklarına şahit olunmuştur. Askerlerin kaçtığını gördüğü zaman onları savaşa devam etmeleri için teşvik etmiştir. Abdülvehhâb Gazi, hadis ile de meşgul olmuştur. İbni Ömer, Enes ve Ebû Hüreyre'den hadis rivâyet etmiştir. Yaşadığı dönemde önemli hizmetler yapmış olmasına rağmen çok fazla tanınmayan bu kahramanın da gelecek nesillere örnek olarak sunulması gerekmektedir. Abdülvehhâb Gazi hakkında kaynaklarda yeterince malumat mevcut değildir. Bu sebeple makalemiz, eldeki veriler oranında onun kişiliği, hayatı, ilim ve cihat alanındaki faaliyetleri ile sınırlı tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Emevîler, Velid b. Abdülmelik, Abdülvehhâb Gazi, Bolvadin.

A Muslim Fighter in the Byzantine Territories: Abd al-Wahhab Ghazi

Abstract

Abd al-Wahhab b. Bukht or with his known name Abd al-Wahhab Ghazi, a person who has spent his life with both scientific studies and jihad. According to the records, Battal Ghazi, Ahmet Turan Ghazi and Abd al-Wahhab Ghazi have struggled for the Islamization of the Anatolian lands. He joined Battal Ghazi with military activities in the Greek soil and was martyred in Hijri 113. According to the narration, the Umayyad commander Mesleme came to Bolvadin in 732 with a large army and he surrounds the Akrenon castle here. Abd al-Wahhab Ghazi's bravery was witnessed during the struggles against the Greeks. Abd al-Wahhab Ghazi encouraged the soldiers to continue fighting when he saw them running away. Abd al-Wahhab Ghazi was also busy with the hadith. He narrated hadith from Ibn Umar, Anes and Abu Hurayra. This hero who is not very well known, although he has done important services in the period he lived, should also be presented as an example for future generations. There is not much information about Abd al-Wahhab Ghazi in the sources. For this reason, our article is limited to his personality, his activities in the field of science, his life, and jihad, in the rate of available data.

Keywords: Islamic History, Umayyads, Velid b. Abdulmalik, Abd al-Wahhab Ghazi, Bolvadin.

GİRİŞ

Tarihte, yaşadığı dönemde çok başarılı işlere imza atmış olmasına rağmen bulunduğu konum itibarıyla daha sonraki dönemlerde bu başarılarıyla orantılı şekilde adından söz ettirememiş gizli kahramanlar bulunmaktadır. *Abdülvehhâb Gazi* adıyla meşhur olmuş Abdülvehhâb b. Buht da bu şahsiyetlerden birisidir.

Abdülvehhâb Gazi, takvalı bir hayat yaşamaya çalışmış ve ömrünün sonlarına doğru, Abdullah Battal ile birlikte Rûm topraklarındaki gaza faaliyetlerine katılmış, bu gazalar sırasında gösterdiği cesurca gayretlerinin ardından şehit olmuş bir kahramandır.

Bu makalede, tarih kaynaklarındaki sınırlı bilgiler ışığında onun kişiliği, hadis ilmine katkıları ve cihat faaliyetleri gibi konuların yanında sahâbe olup olmadığı yönündeki tartışma ele alınmaktadır.

1. ABDÜLVEHHÂB GAZİ'NİN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Asıl adı, Abdülvehhâb b. Buht el-Cezerî'dir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bir bilgi mevcut değildir. Vefat tarihi dışında herhangi bir tarihsel verinin bulunmaması sebebiyle bu konuda yaklaşık bir tahmin yapma imkânı da bulunmamaktadır. Abdülvehhâb Gazi'nin künyesi, *Ebû Ubeyd*'dir. Bununla birlikte künyesinin *Ebû Bekir* olduğunu ifade eden kaynaklar da bulunmaktadır.¹ Mervân ailesinin azatlısı olan² Abdülvehhâb Gazi'nin aslen nereli olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklılık, onun Şamlı ya da Mekkeli olduğu hususundadır. İbn Asâkir³ ve İbn Kesîr⁴ onun Mekkeli olduğunu fakat Şam'da da ikâmet et-

¹ Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed (Halep: Dâru'l-Va'y, 1396), 2: 146; Abdurrahman b. Muhammed b. İshak İbn Mende el-Abdî el-İsfehânî, *el-Mustahrac min kütübî'n-nâsli't-tezkira ve'l-mustatref min ahvâli'r-ricâl li'l-ma'rife*, thk. Âmir Hasan Sabri et-Temimî (Bahreyn: Vizâratü'l-Adlve's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 3: 206; Ebu'l-Kâsım Ali İbnü'l-Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 37: 303; Ebü'l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâ'r-ricâl*, thk. BeşşârAvâd (Beyrut: Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, 1980), 18: 488-489; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1988), 9: 333.

² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2: 146; *Sibt İbnü'l-Cevzî*, Şemsüddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf, *Mir'âtü'z-zaman fi tevârihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât vdgr. (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013, 11: 22; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 37: 303; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 18: 488-489; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9: 333.

³ İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 37: 303.

⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9: 333.

tiğini ifade ederler. Bununla birlikte İbn Asâkir, onun Şamlı olduğu yönündeki rivâyetlere de yer vermektedir.⁵ Aynı şekilde Yahya b. Maîn⁶ ve Mizzî⁷ de onun Şamlı olduğunu ifade etmektedirler. Daha sonra Medine’de evlenmiş ve oraya yerleşmiştir.⁸

Abdülvehhâb Gazi, ömrünün son zamanlarında suğûr bölgelerine gitti ve kendisi gibi Âl-i Mervân’ın azatlısı olan Abdullah Battal ile birlikte düşman topraklarında gazvelerde bulunduğu sırada 113/732 senesinde onunla birlikte şehit oldu.⁹ Ali b. Abdülazîz ise onun 111/730 senesinde şehit olduğunu söylemektedir.¹⁰

Takva sahibi bir Müslüman olan Abdülvehhâb Gazi, mescide devam etmeye ve Allah’ı zikretmeye çok bağlı bir insandı.¹¹ Çok sayıda hac ve umre eda edişiyile de tanınmıştır.¹²

İmam Mâlik onun hakkında şöyle demiştir:

“Çokça hac ve umre yapar, gazaya giderdi. Nihayet şehit olduğu zaman yükünün içindeki eşyalara arkadaşlarından ve yoldaşlarından başka hak sahibi olan kişi çıkmadı. Cömert ve eli açık bir kimseydi. Emir Ebû Muhammed Abdullah Battal’la birlikte Rum illerinde şehit edildi ve oraya defnedildi. Allah ona rahmet etsin.”¹³

2. CİHAT FAALİYETLERİ VE ŞEHADETİ

Bizans topraklarına yapılan yaz ve kış seferleri, Emevîler dönemi fetih hareketlerinin önemli unsurlarındandır. Bu kapsamda, 73/693 yılında Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân’ın (ö. 86/705), kardeşi Muhammed b. Mervân kumandasında Anadolu’ya sevk ettiği ordu Sivas’ı ele geçirdi

⁵ İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 37: 306.

⁶ Ebû Zekeriyya Yahya b. Maîn b. Avn b. Ziyâd, *Tarihu İbni Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezü’l-Bahsi’l-İlmî ve İhyâi’l-Türâsi’l-İslâmî, 1979), 3: 178.

⁷ Mizzî, *Tehzibu’l-kemâl*, 18: 489.

⁸ Yahya b. Maîn, *Tarihu İbni Maîn*, 3: 178; Ebû Yusuf Ya’kûb b. Süfyân el-Fesevî el-Farisî, *el-Ma’rifeye’t-tarih*, 2. Baskı, thk. Ekrem Ziya el-Umerî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1981), 1: 673; Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Buhârî, *et-Tarihu’l-evsat*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed (Halep-Kahire: Dâru’l-Va’y-Mektebetü Dâri’t-Turâs, 1977), 1: 273; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9: 333.

⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2: 146; Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-tehzib* (Hindistan: Dâru’l-Maârif en-Nizâmîyye, 12326), 6: 445; Şemseddin Ebu’l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *et-Tuhfetü’l-latîfe fî tarihi’l-Medîneti’ş-şerîfe* (Beyrut: el-Kütübü’l-İlmiyye, 1993), 2: 221.

¹⁰ Takiyuddin Muhammed b. Ahmed el-Hasenî el-Fâsî el-Mekki, *el-İkdu’s-semîn fî tarihi’l-beledi’l-emîn*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1998), 5: 142.

¹¹ İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 37: 308.

¹² İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 37: 309; *Sıbt İbnü’l-Cevzî, Mir’âtü’z-zaman*, 11: 22; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-tehzib*, 6: 445.

¹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9: 333.

ve İmparator II. Justinianos'un kumanda ettiği büyük bir Bizans ordusunu Sivas ile Sulusaray (Sebastopolis) arasında ağır bir yenilgiye uğrattı.¹⁴ İç sorunlarla uğraşmak zorunda olan Abdülmelik b. Mervân, fetih hareketleri için fazla zaman bulamasa da iç istikrarı sağlama anlamında büyük başarılar elde etmiş ve halefine rahat bir yönetim bırakmıştır.

Zira babasından, kurumları oturmuş ve iç muhalefet sorunları büyük ölçüde ortadan kaldırılmış bir yönetim devralarak 105/724 yılında halife olan Velid b. Abdülmelik, bu uygun ortamı iyi değerlendirmiş ve fetihlere büyük önem vermiştir. Bu çerçevede, 113/732 senesinde Müslümanlar, Semerkant'ta Türklerle karşılaştılar. Bu çatışmada Semerkant âmili olan önemli komutan Sevre b. Ebcer ed-Dârimî ile birlikte yanındaki askerleri şehit oldular. Sonra Cüneyd el-Mürri onların karşısına çıktı ve onları hezimete uğrattı.

Yine bu senede Mesleme, Azerbaycan ve Ermeniye valiliğine tekrar getirildi. Mesleme, Hakan ile karşılaştı ve onunla büyük bir savaş yaptılar. Bu savaşta Hakan yenilgiye uğradı. Müslümanlar, Malik b. Şebîb / Şübeib el-Bâhilî liderliğinde 8.000 askerle birlikte Bizans topraklarının içlerine kadar girdiler. Bu sırada Bizanslılarla yapılan savaşta Müslümanlar hezimet yaşadılar ve komutanları Malik ile birlikte çok sayıda kayıp verdiler. Onlardan biri de Benî Mervân'ın azatlısı olan Abdülvehhâb b. Buht idi. Abdülvehhâb, cesur ve atılgan birisiydi.¹⁵

Bu gaza faaliyetlerinde, Abdülvehhâb Gazi'nin kahramanlıklarına şahit olunmuştur. Zira Battal Gazi'nin etrafındaki insanlar bozguna uğrayıp dağıldıkları zaman Abdülvehhâb Gazi, nefesine hitap ederek "Senden daha korkağını görmedim, eğer ben senin kanını dökmezsem Allah benim kanımı döksün" diye bağırarak atını ileri sürdü. Sonra da başındaki miğferini atarak, "*Ben Abdülvehhâb b. Buht'um! Cennetten mi kaçıyorsunuz?*" diye bağırды ve düşmana doğru ilerledi. Bu sırada çok susadığını söyleyen bir adama rastladı ve ona da "*İlerle! Suya kanmak önündedir.*" dedi. Sonra düşmanın arasına daldı ve hem kendisi hem de atı öldürüldü.¹⁶

¹⁴ Ömer Demirel, "Sivas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 278.

¹⁵ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaut, tahrir. Abdulkadir el-Arnaut (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbni Kesir, 1986), 2: 66.

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407), 4: 149; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'küb İbn Misveveyh, *Tecâribu'l-ümem ve teâkibu'l-himem*, 2. Baskı, thk. Ebu'l-Kasım İmamî (Tahrân: Serûs, 2000), 3: 75; Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fî tarihi'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 7: 157; İzzuddin, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-tarih*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1997), 4:

Söz konusu bu gaza faaliyetleri sırasında Mesleme, kuvvetlerini Hakan'ın ülkesine dağıtmış ve bu sayede pek çok şehir ve kale fethedilmiştir. Ayrıca esirler alınmış ve Belencer Dağları'nın arkasında bulunan topluluklar ona boyun eğmişlerdir. Hakan'ın oğlu da öldürülmüştür.¹⁷

Abdülvehhâb Gazi Türbesi, Sivas'ın 1 km doğusunda bulunan Akkaya Tepesi üzerindeki caminin içindedir. Cami, 1971 yılında yıktırılmış ve yerine yeni bir cami yaptırılmıştır.¹⁸ Bununla birlikte Abdülvehhâb Gazi'nin türbesinin nerede olduğu konusu netlik arz etmemektedir. Zira Bolvadin¹⁹ ve Bayburt'ta²⁰ da onun türbesinin bulunduğu iddia edilmektedir.

3. HADİS ALANINDAKİ KONUMU

Hayatının son dönemlerinde gaza faaliyetleriyle meşgul olan Abdülvehhâb Gazi, daha önceki dönemlerinde ise, yaşadığı takvalı hayatın yanı sıra hadis rivâyetiyle de iştigal etmiştir.

O; İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre, İbn Ömer'in mevlası Nâfi', Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Süleyman b. Habîb/Hubeyb el-Muharibî, Zür b. Hubeys, Atâ b. Ebî Rabâh, Abdulvâhid b. Abdullah en-Nasrî, Sâbit b. Süleym/Selîm el-Cühenî gibi isimlerden rivâyette bulunurken; Eyyüb es-Sahtiyânî, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Muhammed b. Aclân, Mâlik b. Enes, Muân b. Rufâa, Muâviye b. Salih, Hişâm b. Sa'd, Usâme b. Zeyd el-Leysî, Ubeydullah b. Ömer el-Umerî ve Şuayb b. Ebî Hamza gibi isimler de ondan rivâyette bulunmuşlardır.²¹

209; Ebû Muhammed et-Tayyib b. Abdullah b. Ahmed b. Ali, *Kılâdetü'n-nahr fi vefeyâti a'yânî'd-dehr*, thk. Cum'a Mekkî-Halid Zevârî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008), 2: 68; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 121.

¹⁷ Taberî, *Tarih*, 4: 149; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 3: 75; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7: 157; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 209.

¹⁸ N. Burhan Bilget, "Sivas (Mimari)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 283; Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, 121.

¹⁹ www.bolvadin.gov.tr/abdulvahhap-turbesi-uzun-tekke.

²⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini), Haz. Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, t.y.), 2: 171; <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bayburt/gezilecekkyer/Abdülvehhâb-gaz-hazretler-turbes>.

²¹ Buhârî, *et-Tarihu'l-evsat*, 1: 273; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2: 146; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 37: 303; *Sibt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtü'z-zaman*, 11: 22; Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, 18: 489; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 6: 444-445.

Ebû Zür'a, onun sika olduğunu söylemiştir.²² Yahya b. Maîn de babasına onun hakkında sorduğu zaman, *la be'se bihi*²³ cevabını aldığını söylemektedir.²⁴ Ayrıca Ebû Hâtim onun hakkında, *Salihu'l-hadis*²⁵, *vela be'se bihi* değerlendirmesi yapmıştır.²⁶ Onun, rivâyet konusunda *sadûk*²⁷ olduğunu söyleyen İbn Hibbân, bununla birlikte çok hata yapan ve vehme düşen birisi olduğunu, onun rivâyetlerinde ters dönmüş şeylerin çok olduğunu, böyle olunca da onunla delil getirilmediğini ifade etmiştir.²⁸ Sehâvî de aynı görüşü tekrarlamaktadır.²⁹ Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mace ise ondan hadis almışlardır.³⁰

Onun rivâyet ettiği hadislerden bazıları ise şunlardır:

* Bu hadisi bize Ahmed b. Salih bildirdi ve dedi ki, bize bu hadisi Abdullah b. Vehb bildirdi ve dedi ki, bize bu hadisi Muâviye b. Salih, Abdülvehhâb b. Buht'tan o da Ebu'z-Zinad'dan o da A'rac'dan o da Ebû Hureyre'den (r.a.) bildirmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki Allah, şarabı ve şarap ücretini haram kılmıştır. Ölmüş hayvanı ve ölmüş hayvan ücretini haram kılmıştır. Domuzu ve domuz ücretini haram kılmıştır.”³¹

* Bu hadisi bize Muhammed b. İbrahim ed-Dımeşkî bildirdi ve dedi ki, bize bu hadisi Mübeşşir b. İsmail el-Halebî, Muan b. Rifaa'dan o da Abdülvehhâb b. Buht'tan o da Enes b. Malik'den (r.a.) bildirmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sözümü işitip kavrayan sonra da başkasına ulaştıran kulun yüzünü Allah ak eylesin. Kendileri fakih olmadıkları halde

²² İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 37: 307; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 66.

²³ Lâ be'se bihi: Muhaddislerin güvenilirlik durumunu değerlendirmek için kullanılan bu ifade, dördüncü mertebededir. Bu ifade, râvinin tam anlamıyla zabt sahibi olmadığını göstermektedir. Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 398.

²⁴ İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 37: 307.

²⁵ Salihu'l-hadis: Bu terim, adâlet yönünden kusursuz olduğu halde zabt itibariyle hatası sika râvilerden çok olan râvileri ifade eder. Sâlihu'l-hadis lafzıyla değerlendirilen râvinin hadisleri dinî konularda delil olarak kullanılmamakla birlikte terk de edilmez, diğer rivayetlerle karşılaştırılarak başka hadisleri desteklemek veya kendisi destek görmek üzere yazılır ve incelenir. Mehmet Efendioğlu, ‘Sâlih’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 32.

²⁶ Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, 18: 490.

²⁷ Sadûk: Sadûk kelimesi hadis terimi olarak; râvinin genellikle güvenilir, bazen de zayıf olduğunu ifade eder. Ahmet Yücel, “Sadûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 431.

²⁸ İbnHibbân, *el-Mecrûhîn*, 2: 147.

²⁹ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 2: 221.

³⁰ Fâsî, *el-Ikdu's-semîn*, 5: 141.

³¹ Ebû Davud, “Buyû”, 64 (3485).

fıkıh bilgisini taşıyan niceleri vardır. Fıkıh bilgisini kendilerinden daha bilgili olanlara taşıyan niceleri de vardır.”³²

* Bize bu hadisi Hasen b. Sevvar bildirdi ve dedi ki, bize bu hadisi Leys, Muâviye’den o da Ebû Osman’dan o da Cübeyr b. Nüfeyr’den ayrıca Rabia b. Yezid de Ebû İdris el-Havlani’den o da Abdülvehhâb b. Buht’tan o da Leys b. Süleym’den bildirdi. Bunların hepsi Ukbe b. Amir’den bildirmiştir. Ukbe b. Amir şöyle demiştir: “Kendi işimizi kendimiz görürdük. Nöbetleşe develerimizi güderdik. Bir keresinde deve gütme işi bana dek geldi. (Develeri güttükten sonra) akşamleyin geri getirdim. Kendisi ayakta halka bir şeyler anlatırken Rasûlullah’ın (s.a.v.) yanına vardım ve Onun şu sözlerine yetiştim: “Sizden herhangi biriniz abdest alır ve bu abdesti güzel bir şekilde yapar sonra kalkıp yüzü ve kalbiyle yönelerek iki rekât namaz kılsa cennet kendisine vacip olur, günahı bağışlanır.” diye buyuruyordu. Ben de: “Bu, ne kadar da güzel!” dedim. Önümde duran bir kimse: “Ey Ukbe, bundan önceki daha güzeldi” dedi. Bu sözü söyleyene baktım o da Ömer b. Hattâb imiş. Kendisine: “Ey Ebû Hafs! O neydi?” dedim. Sen gelmezden önce: “Sizden her kim, abdest alır ve abdestini yerli yerince güzel bir şekilde yapar, sonra da: “Eşhedü ellâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerike leh ve enne Muhammeden abduhû ve rasûluhû” derse o kimseye cennetin sekiz kapısı açılır, bu sekiz kapıdan dilediğinden içeri girer.” diye buyurdu dedi.³³

4. SAHÂBE OLUP OLMADIĞI KONUSU

Abdülvehhâb Gazi hakkında, onun sahâbeden ve tâbiînden olduğu şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Onun sahâbi olduğunu ifade eden ciddi ilmî bir kaynak bulunmamaktadır. Sadece Battal-nâme türünden menâkıb-nâmeler³⁴ ve Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi³⁵ ondan sahâbi olarak bahsederken, tarih, terâcim ve tabakâta dair kaynak eserler onun tâbiînden olduğunu ifade etmektedirler.

³² Sünen-i İbni Mace, “Mukaddime”, 18 (236).

³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28: 549.

³⁴ Âlim Yıldız, “Şemseddin Sivâsî’nin Abdülvehhâb Gâzi Menâkıbı” adlı makalesinde, Sivâsî’nin menâkıb-nâmesinden kesitler sunmaktadır. Bu menâkıb-nâmede de Abdülvehhâb Gazi’nin sahâbi olduğu ve Hz. Peygamber’in sancaktarlığını yaptığı bilgisi geçmektedir. Âlim Yıldız, “Şemseddin Sivâsî’nin Abdülvehhâb Gâzi Menâkıbı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2013): 7.

³⁵ Seyahatnâme’sinde Sivas’tan bahseden Evliya Çelebi, Abdülvehhâb Gâzi’nin, sahâbeden Süheyb-i Rûmî olduğunu söylemektedir. Evliya Çelebi’ye göre; meddahların pîri Resûl-i Ekrem’i metheden Süheyb-i Rûmî’dir ve mezarı Sivas’tadır. Evliya Çelebi onun asıl adının Abdülvehhâb Gâzi olduğunu, daha Câhiliye devrinde Anternâme okuduğunu, Resûlullah’ın huzurunda Uhud, Mekke, Huneyn gazalarını okudukça Peygamber’in hoşnut kalarak kendisine ihsanda bulunduğunu, kemerini de yine huzûr-ı nebevîde Hz. Ali’nin bağladığını söyler. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 1: 255.

*Battal-nâme'de Abdülvehhâb Gazi, daha çok masalımsı bir şekilde anlatılmaktadır. Burada anlatıldığına göre Abdülvehhâb Gazi tarafından kendisine ulaştırılan Hz. Peygamber'in tükrüğü sayesinde Battal Gazi, bütün dilleri konuşur, keşiş kılığında manastırlara girip İncil'den vaazlar verir, rahiplerle tartışıp onları mağlup ederek İslâm'a dönmeye mecbur eder.*³⁶

Yine Battal-nâme'de, Abdülvehhâb Gazi'nin kendi ağzından, Hz. Peygamber'i gördüğü ve 300 yıl yaşadığı rivâyet edilmektedir.³⁷

Ayrıca Abdülvehhâb Gâzi'nin medfun olduğu iddia edilen Sivas'ın halk kesiminde onun sahâbi hatta Hz. Peygamber'in bayraktarı olduğuna dair yaygın bir kanaat bulunmakta³⁸ ve türbesindeki kabir taşında da şöyle yazmaktadır: "Hüvelbâki, Ashâb-ı Kiramdan Hâzâ Merkadül Mağfur merhûm Hazret-i Abdülvehhâb Gâzi (r.a.) Rûhuna Fatiha H. 113, M. 732."³⁹

Buna karşılık Halife b. Hayyât'ın, onu Mekke ehlinin ikinci tabakasında saydığını söyleyen İbn Asâkir, onu tâbiîn arasında saymaktadır.⁴⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî ise onun *Mekke ehlinin üçüncü tabakasından olduğunu ifade etmektedir.*⁴¹

Ayrıca son vefat eden sahâbi, Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile b. Abdillâh el-Leysî'dir. Ömer b. Abdülazîz devrine kadar yaşayan Ebü't-Tufeyl

³⁶ "Abdülvehhâb eyitdi: İşbu dür Hazreti Resulullâh'ın mübarek ağzı yârı ki ben bu ana dek gizlemişem bana emanet vermişti ve bana vasiyet kıldı kim bir ulu cemiyet ola Seyyid-i Cağfere iriše. Seni ve benim bu emanetim ânâ viresin didi. Pes Abdülvehhâb dahi Seyyid-i Cağfer'e karşı yürüdü ve andan aç ağzını didi. Heman dem Seyyid-i Cağferi Gazi mübarek ağzını açdı. Ol mübarek yâr Abdülvahhab'un ağzından çıkub Seyyid-i Cağfer'in mübarek ağzına girdi, kaçan kim yutdı. Yetmiş iki dürlü dili ve on iki ulumu hâsıl kıldı. Müminler çün anı gördiler." Yağmur Say, *Türk İslâm Tarihinde ve Geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battal-nâme*, Ed. Murat Küçük, Eskişehir Valiliği (Ankara: Sistem Ofset Matbaacılık, Ankara, 2009), 58.

³⁷ "...Kim benim Abdülvehhâb-ı Gazi Muhammed Mustafa yüzün gördüm ve önünde çok gazalar kıldım." Say, *Türk İslâm tarihinde ve geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battal-nâme*, 63. "Ez necâni bu taraftan çün Kayser dahi irtesi cenk nakkarelerin iki tarafından döğüldü. Leşker dahi indiler. Savaş yerine geldiler. Müminlerden Abdülvehhâb Gazi meydana girdi ve çağırıp eyitdi: Benim Abdülvehhâb Gazi ey kâfirler, üç yüz yaş yaşadım ve Muhammed Mustafa yüzün gördüm ve her kim ölüm arzu iderse meydana gelsin, didi." Say, *Türk İslâm tarihinde ve geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battal-nâme*, 198. Benzer menkıbeler için bkz: Meçhul Müellif, *Menâkıb-ı Gazavât-ı Seyyid Battal Gâzi* (Şirket-i Hayriyye-i Sahafiyye, 1298), 1: 3-5, 12.

³⁸ Sivas'ta düğünlerde kız ve erkek taraflarının bayraktarları karşılaştığı zaman kız tarafının bayraktarı şöyle der: "*Kitap üstünde yazı, Okurlar bazı bazı, Pîrimiz Abdülvehhâb Gazi, Verelim Muhammed'e salavât, Sallü alü Muhammed!*" Mehmet Hakan Alşan, *Horasan Erenleri, Melâmetîler, Ahiler, Bacılar, Gaziler, Abdallar* (İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2012), 458.

³⁹ Alşan, *Horasan Erenleri*, 459.

⁴⁰ İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 37: 306, 310.

⁴¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zaman*, 11: 22.

100/718-19 yılında Mekke'de vefat etti; böylece bütün ashâb arasında en son vefat eden sahâbi olarak tanındı.⁴² Bu tarih 107⁴³ ve 110⁴⁴olarak da zikredilmiştir. Hâlbuki Abdülvehhâb Gazi 113/732 senesinde vefat etmiştir.

Netice itibariyle aşağıda belirtilen sebeplerden dolayı Abdülvehhâb Gazi'nin sahâbi değil, tâbiünden olduğunu söylemek daha tutarlı olacaktır:

* Son sahâbi, 110/729 senesinde vefat etmiştir. Abdülvehhâb Gazi'nin vefat tarihi ise 113/732'dir.

* Sadece menâkıb tarzı eserler onun sahâbi olduğundan bahsederken, bütün tarih ve terâcim kitapları onu tâbiîn arasında zikretmektedir.

* Rivâyet ettiği hadislerin senetlerinden de anlaşılacağı üzere onun Hz. Peygamber'den doğrudan rivâyet ettiği bir hadis bulunmamaktadır.

* Sahâbi biyografisini anlatan hiçbir kitapta onun adı geçmemektedir.

SONUÇ

Abdülvehhâb Gazi, hayatı ve kişiliği hakkında kaynaklarda çok fazla doküman bulunmayan bir şahsiyettir. Battal Gazi ile birlikte gaza faaliyetlerine katılmasına ve önemli kahramanlıklar gösterip bu yolda şehit olmasına rağmen onunla aynı ölçüde adından bahsedilmemiştir.

Abdülvehhâb Gazi'nin -her ne kadar 113/732 yılında şehit olduğu belirtilse de- kaynaklarda doğum tarihi hakkında bir bilgi bulunmaması sebebiyle kaç yaşında vefat ettiğine dair bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

Ayrıca kaynaklar incelendiği zaman onun asıl memleketi de net bir şekilde ifade edilmemektedir. Kimi kaynaklar onun Şamlı olduğunu ifade ederken kimi kaynaklar da Mekkeli olduğunu aktarmaktadır. Ancak bakıldığı zaman, Abdülvehhâb Gazi'nin Mekkeli olduğunu bildiren kaynaklar onun, Benî Mervân'ın mevlâsı (azatlısı) olduğu konusunda müttelik görünmektedir. Bu sebeple onun gerçekten Mekkeli ve Ümeyye oğullarına mensup olmadığı fikri ağırlık kazanmaktadır. Bu da Abdülvehhâb Gazi'nin aslen Şamlı olduğu ve daha sonra Mekke ve Medine'ye yerleştiği bilgisini pekiştirmektedir.

Kaynaklarda dikkat çeken bir diğer konu ise, Abdülvehhâb Gazi'nin, hayatının büyük kısmını ibadet ve takvaya ulaşma gayretiyle geçirdiği ve

⁴² Ali Osman Koçkuzu, "Ebu't-Tufeyl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 346.

⁴³ Halife b. Hayyât, *Tabakât-ı Halife b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993), 488.

⁴⁴ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak el-İsfahanî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998), 5: 2943.

gaza faaliyetlerine hayatının son dönemlerinde yaşı ilerlemiş olduğu haldeyken ağırlık verdiği hususudur.

Abdülvehhâb Gazi, hadis rivâyetiyle de meşgul olmuş ve çok olmasa da Hz. Peygamber'in bazı hadislerini rivâyet etmiştir. Ancak onun -genel olarak iyi bir râvi olarak değerlendirilmekle birlikte- vehim konusunda eleştirildiği de görülmektedir.

Abdülvehhâb Gazi ile ilgili tartışma konusu olan bir diğer husus ise, sahâbeden mi yoksa tâbiünden mi olduğu hususudur. Ancak dikkatli bir tetkik sonucunda onun tâbiünden olduğu gerçeği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira yukarıda sunulan bilgiler, bu gerçeği ispatlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnâvut-Âdil Mürşid v.dğr. Ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Alşan, Mehmet Hakan. *Horasan Erenleri, Melâmetîler, Ahiler, Bacılar, Gaziler, Abdallar*. İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2012.
- Aşıkkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 398. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Bilget, N. Burhan. "Sivas (Mimari)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 282-284. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- www.bolvadin.gov.tr/abdulvahhap-turbesi-uzun-tekke.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. El-Muğîre. *et-Tarihu'l-evsat*. Thk. Mahmud İbrahim Zâyed. Halep-Kahire: Dâru'l-Va'y-Mektebetü Dâri't-Turâs, 1977.
- Demirel, Ömer. "Sivas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 278-282. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû Dâvud, Süleyman İbnü'l-Eş'as b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvud*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Muhammed, et-Tayyib b. Abdullah b. Ahmed b. Ali. *Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*. Thk. Cum'a Mekkî-Halid Zevârî. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sâlih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 32. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini). Haz. Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, t.y. 1: 255.
- Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân el-Farisî. *el-Ma'rifeve't-tarih*. 2. Baskı. Thk. Ekrem Ziya el-Umerî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Fâsî, Takiyuddin Muhammed b. Ahmed el-Hasenî el-Mekkî. *el-İkdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

- Halife b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî. *Tabakât-ı Halife b. Hayyât*. Thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali İbnü'l-Hasan b. Hibetullah. *Tarihu Dımaşk*. Thk. Amr b. Garâme el-Amravî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî tarihi'l-ümem ve'l-mülûk*. Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddin, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem. *el-Kâmil fi't-tarih*. Thk. Ömer Abdusselam Tedmurî. Beyrut: Daru'-Kitabi'l-Arabî, 1997.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu't-tehzîb*. Hindistan: Dâru'l-Maârif en-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*. Thk. Mahmud İbrahim Zâyed. Halep: Dâru'l-Va'y, 1396.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Thk. Mahmud el-Arnaût. tahrir: Abdulkadir el-Arnaût. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünen-i İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Faysal İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb. *Tecâribu'l-ümem ve teâkibu'l-himem*. 2. Baskı. Thk. Ebu'l-Kasım İmamî. Tahran: Serûş, 2000.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım, Abdurrahman b. Muhammed b. İshak, İbn Mende el-Abdî. *el-Mustahrac min kütübî'n-nâsli't-tezkira ve'l-mustatref min ahvâli'r-ricâl li'l-ma'rife*. Thk. Âmir Hasan Sabri et-Temimî. Bahreyn: Vizâratü'l-Adl ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.
- İsfahanî, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak. *Ma'rifetü's-sahâbe*. Thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Ebu't-Tufeyl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 346. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Meçhul Müellif. *Menâkıb-ı Gazavât-ı Seyyid Battal Gâzi*. Şirket-i Hayriyye-i Sahafiyye, 1298.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Say, Yağmur. *Türk İslâm tarihinde ve geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battal-nâme*. Ed. Murat Küçük, Eskişehir Valiliği. Ankara: Sistem Ofset Matbaacılık, 2009.
- Sehâvî, Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman. *et-Tuhfetü'l-latife fî tarihi'l-Medineti's-şerife*. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1993.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, Şemsüddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf. *Mir'âtü'z-zaman fî tevârihi'l-a'yân*. Thk. Muhammed Berekât vdğr. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihu'l-ümemve'l-mülûk*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407.

- Uçar, Şahin. *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Yahya b. Maîn b. Avn b. Ziyâd, Ebû Zekerîyya. *Tarihu İbni Maîn*. Thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1979.
- Yıldız, Âlim. "Şemseddin Sivâsi'nin Abdülvehhâb Gâzi Menâkıbı". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2013): 5-10.
- Yücel, Ahmet. "Sadûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 41. Ankara: TDV Yayınları, 2008.